

УДК 159.9.072.4

Большакова А. М.

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної психології
Харківської державної академії культури

ЧАСОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЖИТТЄТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСОБИСТОСТІ

Встановлено, що життєтворчий потенціал (рівень розвитку життєтворчих здібностей особистості) можна вважати особистісним корелятом часових перспектив в осіб юнацького віку. Показано, що здатність до життєтворчості пов'язана із орієнтацією «майбутнє». Визначено, що низький рівень розвитку життєтворчих здібностей пов'язаний із часовими перспективами «негативне минуле» та «фаталістичне теперішнє». Виявлено, що часова перспектива «гедоністичне теперішнє» виражена в осіб юнацького віку незалежно від рівня розвитку їх життєтворчих здібностей.

Ключові слова: часові перспективи, минуле, теперішнє, майбутнє, життєтворчі здібності, життєтворчий потенціал, юнацький вік.

Постановка проблеми

Найбільший науковий потенціал з точки зору гуманістичної парадигми у психології мають дослідження онтогенетичних закономірностей розвитку активної, творчої, відповідальної людини — суб'єкта власного життєвого шляху, здатного до ефективного здійснення важливих життєвих виборів. Специфічним психологічним механізмом здійснення суб'єктної регуляції життєвого шляху є часові перспективи — бачення з теперішнього в минуле та майбутнє, здатність до осмислення плину часу власного життя в будь-якому його напрямку, можливість співвіднесення минулого, теперішнього й майбутнього та поєднування цих часових компонентів життя у свідомості та підсвідомості. Істотний вплив цього феномену на регуляцію життєвого шляху людини зумовлює особливу актуальність проблеми вивчення особистісних факторів побудови часових перспектив особистості.

Аналіз досліджень та публікацій

Одним з найважливіших проявів суб'єктності людини є те, що, за висловом Л. Анциферової, «будуючи свій життєвий шлях, людина керується певною системою уявлень про своє минуле, теперішнє та майбутнє... саме вони є основою довгострокової регуляції особистістю свого життя» [1, с. 15]. Визнання цього факту привело до того, що часові перспективи стали предметом вивчення у зв'язку з розробкою наукової проблематики суб'єктної регуляції життєвого шляху.

В історії психологічної науки початок експериментального вивчення цієї проблеми пов'язують з ідеями К. Левіна, який запропонував термін «часова довжина» та Л. Френка, який запровадив поняття «часова перспектива» [3]. Аналогічним до часової перспективи є поняття «часовий кругозір», запроваджене П. Фрессом, який розглядав його як інтеграційну характеристику розвитку часових уявлень особистості, що формуються в процесі соціальної діяльності [3].

К. Левін розглядав психологічне минуле, теперішнє та майбутнє як частини психологічного поля: «Психологічне поле, що існує на даний момент, містить у собі також і уявлення індивіда про своє минуле та майбутнє. Індивід сприймає не тільки свою поточну ситуацію, у нього наявні також певні очікування, бажання, страхи та мрії про майбутнє. Його погляди на своє минуле часто неправильні, втім, вони становлять у його життєвому просторі «рівень реальності» минулого» [6, с. 246]. Отже, К. Левін говорить про часову перспективу, що «містить у собі психологічне минуле, і психологічне майбутнє рівня реальності та різних рівнів ірреального» [6, с. 246].

У радянській та сучасній російській і українській психології також використовують поняття часової перспективи або близькі до неї категорії.

Так, специфічним психологічним механізмом, завдяки якому особистість здійснює суб'єктну регуляцію психологічного часу, є те, що В. Ковальов називав індивідуальною часовою трансспективою, яка представляє собою «наскрізне бачення з теперішнього в минуле та майбутнє, тобто здатність осмислення індивідом плину часу власного життя в будь-якому його напрямку, можливість співвіднесення минулого, майбутнього і теперішнього та поєднування цих часових компонентів людського життя в його свідомості та підсвідомості» [5, с. 224]. Формування часової трансспективи, на думку В. Ковальова, тісно пов'язане із самим процесом розвитку дорослої людини, оскільки вона є, по суті, специфічною формою психічного відображення та свідомого опосередкування цього процесу.

Відому сучасну концепцію часової перспективи, що відображає установки, переконання й цінності, пов'язані із часом, розробили Ф. Зімбардо та Дж. Бойд [4]. Вони виділили шість найпоширеніших часових перспектив:

– позитивне минуле — люди із цією часовою перспективою мають тепле, сентиментальне ставлення до минулого;

– негативне минуле так само оцінює ставлення людини до подій, що вже відбулися, але, на відміну від попередньої орієнтації, відображає загальне песимістичне, негативне, відразливе ставлення до пройденого етапу життя;

– гедоністичне теперішнє пов'язане з безтурботним ставленням до життя, орієнтацією на пошук задоволень, насолоди в теперішньому, відсутність турботи про завтрашній день;

– фаталістичне теперішнє відображає безпорадне, безнадійне ставлення до майбутнього, відсутність планів та значних життєвих цілей;

– майбутнє відображає загальне прагнення до планування та реалізації обраних цілей.

За твердженням дослідників, хоча ці часові перспективи теоретично не взаємопов'язані, втім емпірично можна визначити певні паттерни в індивідуальних часових профілях: холістичний (вміння жити теперішнім, долучаючи до нього минуле та майбутнє), гедоністичний (знаходження приємних переживань на всіх етапах життя) та фаталістичний (негативне ставлення до минулого, теперішнього та майбутнього) [4].

Численні експериментальні дослідження Ф. Зімбардо та Дж. Бойд виявили суттєвий вплив часових перспектив на різні аспекти існування людини: схильність до ризикованої поведінки, вживання алкоголю та наркотиків, азартних ігор, турботу про фізичне здоров'я, побудову дружніх та інтимних міжособистісних відносин, регулювання кар'єри, витрачання грошей та ін. [4].

Отже, суттєве значення часових перспектив як суб'єктного механізму організації та регуляції здійснення людиною власного життєвого шляху доведено, хоча не всі важливі аспекти цієї проблеми вивчено, що й зумовило актуальність теми цього дослідження.

Метою дослідження було вивчення взаємозв'язку між розвитком життєтворчих здібностей (життєтворчого потенціалу) особистості та часовими перспективами осіб юнацького віку.

Виклад основного матеріалу дослідження

В якості досліджуваних в роботі брало участь 110 осіб віком від 19 до 24 років (49 дівчат та 61 юнак). Обрання цієї вікової категорії досліджуваних було визначено великим значенням юнацького віку для створення психологічного майбутнього особистості, його сутністю як етапу життєвого самовизначення та побудови найважливіших життєвих планів і перспектив.

При побудові дослідження ми виходили з припущення про те, що в якості важливого фактору побудови часових перспектив можна розглядати життєтворчий потенціал особистості, оскільки життєтворчість виступає особливою, вищою формою інтеграції найбільш конструктивних характеристик життєвої стратегії, проявів творчої природи особистості та її суб'єктності. Життєвий світ життєтворчої людини є керованою, відкритою системою, яка підвладна регуляції, корекції та розвитку через трансформацію як внутрішнього світу, так і зовнішнього оточення [7]. У багатьох дослідженнях було доведено, що життєтворчість є запорукою формування життєвої компетентності — інтегральної системної характеристики особистості, що є сукупністю здатностей до вільного та творчого життєвого визначення й життєздійснення, розвитку індивідуальності, подолання життєвих труднощів та власних обмежень, досягнення важливих життєвих цілей, здійснення вирішальних виборів, гармонізації стосунків з оточенням (О. П. Варламова та С. Ю. Степанов, 2002; І. Г. Єрмаков, 2003, 2006, 2007; О. Г. Злобіна, 1996; Д. О. Леонтьєв, 2001; І. О. Мартинюк, 1996; Л. В. Сохань, 1996, 1997; О. С. Сухоруков, 1996; Н. О. Татенко, 2007; М. О. Шульга, 1996 та ін.).

Діагностику життєтворчого потенціалу юнаків у нашому дослідженні було здійснено за допомогою власного авторського Опитувальника життєтворчих здібностей [2], який дозволяє вивчати загальний рівень їх розвитку та рівень розвитку окремих видів цих здібностей за допомогою семи шкал:

– осмисленість життя — характеризує здатності людини знаходити смисл свого існування, відчувати безумовну цінність життя, формулювати власне життєве призначення;

– життєстійкість — описує здібності людини, пов'язані зі здатністю протистояти життєвим труднощам: долати проблеми та перешкоди, розв'язувати конфлікти, опиратися деструктивному тискові та маніпуляціям оточуючих;

– цілеспрямованість — відображає життєтворчі здібності, що проявляються в умінні формулювати життєві цілі, бути активним, енергійним, рішучим, послідовним та наполегливим у реалізації задумів;

– пластичність — характеризує такі життєтворчі здібності, як толерантність до невизначеності, готовність до непередбачуваного майбутнього, гнучкість у плануванні, готовність до змін у житті, відкритість до нового досвіду, комфортні відчуття у незвичайних ситуаціях та несподіваних обставинах;

– прагнення до особистісного зростання — відображає впевненість у необхідності постійного особистісного та професійного зростання, активність у напрямку саморозвитку та самовдосконалення, прагнення до підвищення власної компетентності у різних сферах активності;

– креативність — відображає здатність людини зробити своє життя привабливим та цікавим, вміння знайти щось захоплююче у будь-якій справі, прагнення до створення нового у всьому, чим займаєшся;

– рефлексивні здібності — висвітлює зацікавленість людини у розумінні своїх особливостей, здатність знаходити психологічні причини своїх вчинків, прагнення до самоспостереження з метою самопізнання.

Для діагностики часових перспектив досліджуваних було використано Опитувальник ZTPI (Zimbardo Time Perspective Inventory) Ф. Зімбардо [4], який дозволяє оцінити мотиваційні, емоційні, когнітивні та соціальні складові уявлення людини про своє минуле, теперішнє та майбутнє життя за п'ятьма шкалами, які відповідають охарактеризованим вище часовим перспективам: «негативне минуле»; «гедоністичне теперішнє»; «майбутнє»; «позитивне минуле»; «фаталістичне теперішнє».

Для оцінки взаємозв'язку між рівнями розвитку життєтворчих здібностей та часовими перспективами досліджуваних було проведено кореляційний аналіз, результати якого (статистично значущі коефіцієнти кореляції) наведено у табл. 1.

Значну кількість статистично значущих прямих зв'язків було отримано між життєтворчими здібностями досліджуваних та вираженістю їх часової перспективи «майбутнє» (див. табл. 1). Таким чином, життєтворчі орієнтації досліджуваних юнацького віку виявляються пов'язаними із часовою орієнтацією на загальне прагнення до планування та реалізації обраних цілей.

Таблиця 1

**Взаємозв'язок розвитку життєтворчих здібностей
та часових перспектив осіб юнацького віку**

Показники Опитувальника життєтворчих здібностей	Часові перспективи за опитувальником ЗТРІ				
	Нега- тивне минуле	Пози- тивне минуле	Гедоніс- тичне теперішнє	Майбут- нє	Фаталіс- тичне теперішнє
осмисленість життя	-0,541*	0,249**	- ****	0,457*	-0,587*
життєстійкість	-0,303**	- ****	- ****	0,389*	-0,384*
цілеспрямованість	-0,508*		- ****	0,607*	-0,536*
пластичність	-0,203***	- ****	- ****	- ****	-0,23***
прагнення до особистіс- ного зростання	-0,309**	0,301**	- ****	0,376*	-0,384*
креативність	-0,432*	- ****	- ****	0,466*	-0,509*
рефлексивні здібності	-0,262**	- ****	- ****	0,25**	-0,292**
загальний рівень	-0,554*	0,198***	- ****	0,553*	-0,627*

Примітки: * — $p < 0,001$; ** — $p < 0,01$; *** — $p < 0,05$; **** – відсутність статистично значущого зв'язку.

Слід зазначити, що у взаємозв'язках життєтворчого потенціалу та орієнтації на майбутнє виняток (відсутність статистично достовірної кореляції) становлять оцінки життєтворчих здібностей за шкалою «пластичність» (див. табл. 1). З урахуванням психологічного змісту цієї шкали (яка оцінює готовність до непередбачуваного майбутнього та змін у житті, відкритість до нового досвіду, толерантність до незвичних ситуацій та несподіваних обставинах) такі результати є досить несподіваними та потребують подальшого дослідження з метою заходження пояснення цьому факту.

Найменшу кількість кореляційних зв'язків із показниками життєтворчого потенціалу утворили оцінки досліджуваних за часовою перспективою «позитивне минуле» (див. табл. 1). Схильність до ідеалізації минулого, його сентиментального сприйняття притаманне юнакам із високим рівнем спрямованості на пошук смислу життя та прагненням до невпинного особистісного зростання.

Оцінки досліджуваних за шкалою «гедоністичне теперішнє» не утворили жодної статистично значущої кореляції з показниками життєтворчого потенціалу досліджуваних (табл. 1). Отже схильність до безтурботного ставлення до життя, орієнтація на пошук насолоди та задоволень у теперішньому при відсутності турботи про завтрашній день притаманні особам юнацького віку незалежно від рівня розвитку їх життєтворчих здібностей, прагнення до набуття можливостей вільного, творчого та активного проектування власного життя.

Висновки. Часові перспективи є дієвим психологічним механізмом здійснення суб'єктної регуляції життєвого шляху.

Проведене дослідження дозволило встановити наявність взаємозв'язків між розвитком життєтворчих здібностей (життєтворчого потенціалу) особистості та часовими перспективами осіб юнацького віку.

Життєтворчий потенціал можна вважати особистісним корелятом вираженості часової перспективи «майбутнє» — орієнтації на загальне прагнення до планування та реалізації обраних цілей.

Низький рівень розвитку життєтворчих здібностей і загальної здатності до життєтворчості пов'язаний із часовими перспективами «негативне минуле» (негативне, відразливе ставлення до минулого) та «фаталістичне теперішнє» (безпорадне, безнадійне ставлення до майбутнього, відсутність планів та значних життєвих цілей).

Часова перспектива «позитивне минуле» (схильність до ідеалізації минулого, його сентиментального сприйняття) пов'язана з рівнем розвитку лише двох життєтворчих здібностей — до осмисленості життя та прагнення до особистісного зростання.

Часова перспектива «гедоністичне теперішнє» (схильність до безтурботного ставлення до життя, орієнтація на пошук насолоди та задоволень у теперішньому при відсутності турботи про завтрашній день) виражена в осіб юнацького віку незалежно від рівня розвитку їх життєтворчих здібностей.

Перспективи подальших досліджень мають полягати у пошуку причинно-наслідкових зв'язків між життєтворчим потенціалом та часовими перспективами особистості а також у вивченні цієї проблематики із залученням досліджуваних інших вікових груп.

Список літератури

1. Анциферова Л. И. Личность в динамике : некоторые итоги исследования / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. — 1992. — № 5. — С. 12–25.
2. Большакова А. М. Опитувальник життєтворчих здібностей / А. М. Большакова // Вісник НТУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. — К. : ІВЦ «Політехніка», 2010. — № 2 (29). — С. 70–75.
3. Головаха Е. И. Психологическое время личности / Е. И. Головаха, А. А. Кроник. — К. : Наукова думка, 1984. — 207 с.
4. Зимбардо Ф. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь / Ф. Зимбардо, Дж. Бойд. — СПб. : Речь, 2010. — 352 с.
5. Ковалев В. И. Категория времени в психологии (личностный аспект) / В. И. Ковалев // Категории материалистической диалектики в психологии. — М. : Наука, 1988. — С. 216–230.
6. Левин К. Динамическая психология : избр. тр. / К. Левин. — М. : Смысл, 2001. — 572 с.
7. Сохань Л. В. Життєтворчість як мистецтво жити / Л. В. Сохань // Психологія і педагогіка життєтворчості : навч.-метод. посіб. / Мін. освіти України, Ін-т змісту і методів навчання, Ін-т педагогіки АПН України, Ін-т соціології НАН України. — К., 1996. — С. 156–167.

Большакова А. Н.

доктор психологических наук, доцент,
профессор кафедры социальной психологии
Харьковской государственной академии культуры

ВРЕМЕННЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ И ЖИЗНЕТВОРЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ЛИЧНОСТИ

Резюме

Установлено, что жизнетворческий потенциал (уровень развития жизнетворческих способностей личности) можно считать личностным коррелятом временных перспектив у лиц юношеского возраста. Показано, что способность к жизнетворчеству связана с ориентацией «будущее». Определенно, что низкий уровень развития жизнетворческих способностей связан с временными перспективами «негативное прошлое» и «фаталистическое настоящее». Выявлено, что временная перспектива «гедонистическое настоящее» выражена у лиц юношеского возраста независимо от уровня развития их жизнетворческих способностей.

Ключевые слова: временные перспективы, прошлое, настоящее, будущее, жизнетворческие способности, жизнетворческий потенциал, юношеский возраст.

Bolshakova A. N.

doctor of psychological sciences,
Professor of Social Psychology,
Kharkiv State Academy of Culture

TIME PROSPECTS AND LIFE-GIVING POTENTIAL OF THE INDIVIDUAL

Summary

It is set that life-creation potential (level of developing of life-creation abilities) can be considered the personality correlate of time perspectives of youth. It is shown that life-creation abilities are related to the orientation time perspective «future». Certainly, that the low level of developing of life-creation abilities is related to the time perspectives «negative past» and «fatalistic present». It is educed, that time perspective «hedonistic present» expressed at youth regardless of level of development of life-creation abilities.

Key words: time perspectives, past time, present time, future time, life-creation abilities, life-creation potential, youth age.